

Hímnem, többes szám

A férfikutatások első hulláma

Hadas Miklós

Az emberi normaként kezelt, generikus értelemben vett férfi hagyományos tudományos kutatása – miközben látszólag a férfiakkal foglalkozik – valójában szisztematikusan kizárja a vizsgálat horizontjából mindazt, ami a férfiban mint olyanban egyedinek tekinthető. A férfiből kiinduló, s a generikus emberi tapasztalásra kivetített túláltalánosítás nem csupán annak értelmezését torzítja el, hogy – ha egyáltalán van ilyen – mi az, ami valójában általános érvényű eme tapasztalást illetően, hanem azt is kizárja, hogy a maskulinitást az univerzális emberi tapasztalás paradigmája helyett sajátos férfítapasztalásként vizsgáljuk. A férfikutatások – a legáltalánosabb szinten definiálva azokat – a sajátos és változó társadalmi-történelmi-kulturális formációkként fölfogott maskulinitások és férfítapasztalások kutatására irányulnak. Az ilyen kutatások a maskulinitásokat – a feminitásokhoz hasonlóan – vizsgálati tárgyként fogják föl, ahelyett, hogy azokat az univerzális normák szintjére emelnék (Brod 1987: 2).

Így definiálja Harry Brod a *men's studies*, azaz a *férfikutatások* tudományterületét a jelen válogatás első írásaként közölt bevezetőjében. Meghatározásából kiderül, hogy a *men's studies* nézőpontja azon paradoxon fölismerésén alapul, hogy míg a hagyományos – értsd: modern – társadalomtudomány csaknem valamennyi fontosabb paradigmája „male-stream mesternarratívaként”, azaz a férfilét, ill. férfibeágyazottság latens objektivációjaként fogható föl, addig a modern társadalomtudományok e férfítapasztalat társadalmi meghatározóival és összetevőivel a közelmúltig szinte egyáltalán nem foglalkoztak. A tudományos szemléletmód e sajátossága persze nemigen különbözik a közgondolkodástól (most kivételesen ne firtassuk, mi is az a közgondolkodás!). Catharine R. Stimpson jegyzi meg az idézett kötet előszavában (Brod 1987: xi), hogy a *The Penguin Dictionary of Quotations*-ben nem fordul elő a „*masculinity*” tárgyszó, miközben 18 tételt találunk a „*mankind*” (emberféle, emberfajtájú) kapcsán, s a „*men*” (férfiak, emberek) 175, a „*man*” (férfi, ember) 200 citációban szerepel. Vagy ahogy Brod írja Hegel nyomán: „ha valami ismert, az még nem megismert, éppen azért, mert látszólag ismert” (Brod 1987: 2).

A definíció szerint tehát a férfikutatások a maskulinitást, ill. annak társadalmi konstrukcióját nem univerzális érvényű adottságként, hanem a társadal-

mi nemi viszonylatok által történelmileg és kulturálisan meghatározott, reflexióra méltó, különös emberi tapasztalásként fogják föl. Emellett a meghatározás implicit módon arra is utal, hogy e terület nem születhetett volna meg a nő-kutatások, ill. a feminizmus második hullámát követő szemléleti forradalom nélkül. E változásnak köszönhetően ugyanis a hatvanas-hetvenes évektől a társadalomtudományokban előtérbe kerültek azok a megközelítések, amelyek nem kizárólag racionálisan gondolkodó, test és nem nélküli cselekvőknek, valamint nem is a rendszer többé-kevésbé bonyolult függőségi viszonyainak szövevényébe ágyazott ágenseknek tekintették tárgyukat, hanem testtel és nemmel (mégpedig társadalmi és biológiai nemmel) rendelkező entitásoknak.

Brod fenti definíciója 1987-ben fogalmazódott meg, az annak idején még alig leplezett kisebbségi komplexusokkal küzdő, önmagát „kánonhiányosnak” minősítő, fejlődőfélben lévő aldiszciplína egyik (Brod által szerkesztett) fontosabb antológiájában. Ám azóta sok víz lefolyt a Mississippin. És a Temzén, valamint a Daintryn is (a földrajzot kevésbé ismerők kedvéért: ez utóbbi, sósvízi krokodiljairól híres folyócska Ausztráliában található, Cairns közelében). A nyugati világban manapság már nemcsak televíziós talk-show-kban, női magazinokban, férfipotencia-növelő szerek reklámjaiban hallhatunk és olvashatunk a „megváltozott”, „elnőiesedett”, „sérülékeny”, „impotens” vagy mondjuk „macsó” és „meleg”, azaz másságukban, különösségükben, esetlegességükben láttatott férfiakról, hanem társadalomtudományi publikációk sorában is, egyértelműen jelezve, hogy a téma immár visszavonhatatlanul átszivárgott a népszerűből a tudományos diskurzusba. Erről bárki könnyen meggyőződhet, ha valamelyik internetes keresőprogramba bepötyögi a „*masculinity*” kulcsszót. A lehetséges linkeken szörfölgetve percekben belül cikkek százai válnak letölthetőkké, amelyek mind az utóbbi hónapokban születtek. És ha kellő kitartás van benne, ráakadhat azokra a forrásokra is, amelyek tematikus bontásban, linkek százait lehetővé téve, szinte enciklopédikus igényességgel foglalkoznak a tárggyal.¹

A szörfölés során hamarosan kiderül: a *masculinity* (maszkulinitás), *male* (férfi), *manhood* (férfiasság), *male experience* (férfitapasztalás) kulcsszavak révén hozzáférhetővé váló szövegek főleg angolszász nyelvterületről, mindenekelőtt észak-amerikai, valamint – meglepően nagy számban – ausztrál kiadók, könyvtárak, egyesületek, férfijogvédő intézmények (például elvált férjek, melegek, queerek, anonim alkoholisták, munkanélküliek – mi több: az Egyesült Államokban élő, ázsiai eredetű, meleg munkanélküliek! –, AIDS-fertőzöttek, kiöregedett férfiprostituáltak stb.) honlapjairól származnak. Sok szöveg eredeti megjelenési helye a terület kanonikus folyóiratának számító, a jelen válogatásban is közölt Michael S. Kimmel főszerkesztő által a kilencvenes évek má-

---

¹ Ezek közül az egyik leginformatívabb a – <http://www.anu.edu.au/~12465/mensbiblio/MensBiblioContents.html> – alatt található. Ebben 54 tematikus csoportba sorolva(!) sok ezer, férfiakkal kapcsolatos szakkikk bibliográfiai adatai találhatóak.

sodik felében New York-ban alapított *Men and Masculinities*. Az eredeti források között találjuk az *Issues in Educational Research*, a *Future Sex*, az *Achilles Heel (the radical men's magazine)*, a *Children and the Media*, az *Esquire*, a *For Him*, a *Marxism Today*, a *Sport Issue*, a *Genders*, a *journal of interdisciplinary gender studies*, a *Communication Theory* vagy éppen a *Canadian Journal of Film Studies* című folyóiratokat – hogy valóban csak véletlenszerűen ragadjunk ki néhányat a tengernyi kiadvány közül.² Vagy lássuk néhány cikk címét: *Displaying the phallus: Masculinity and the performance of sexuality on the Internet*; *Ontology and Sexual Difference*; *Nostalgia for the Masculine: Onward to the Past in the Sports Films of the Eighties*; *Theorizing Masculinity With/In the Media*; *Cyborgasm: Machines and male hysteria in the cinema of the eighties*; *Masculinity Without Men*; *The New Man: Fact or Fad?*; *or How feminism helped construct the new man*; *Designing Men: Reading the Male Body as Text*. És így tovább, és így tovább.

A különböző nevek és cíkcímek felsorolásával az volt a célom, hogy valamelyest érzékileg is átélhetővé tegyem a férfitéma jelenlegi áradásának buja bőségét, mely természetesen nem csupán az internet virtuális terében, hanem a való életben (ezt se firtassuk most, hogy mit jelent!) szintén egyre erőteljesebben jelen van – többek között tudományos konferenciák vagy éppen egyetemi kurzusok formájában. E felsorolással emellett utalni kívántam napjaink férfikutatásainak interdiszciplinaritására; a terület azon sajátosságára, hogy témái nem csupán a szociológia, hanem a filozófia, a pedagógia, a társadalmi nemek kutatása, a kritikai kultúrakutatás, a kulturális antropológia, a kommunikációelmélet, a média studies, az esztétika vagy az irodalomtörténet – hogy most egyéb területeket ne soroljunk! –, azaz számos modern és posztmodern tudományág érdeklődési körébe is tartoznak. És végül a címek és kiadványok jellegének arányaival azt is szerettem volna kifejezni, hogy manapság, az ezredforduló táján a férfikutatásokat mintha inkább a posztmodern megközelítések uralnák (az angol címek kisbetűi vagy az írásjelek elmaradásai tehát nem pontatlanságok, hanem a szerzők tudatos nyelvjátékai).

Ám a jelen válogatással nem célom (e rövid bevezetővel pedig végképp nem), hogy rendet vágjak a posztmodern dekonstrukcionista között. (Erre majd esetleg egy későbbi összeállításban kerülhet sor.) Szándékom ennél sokkal szerényebb: részben arra irányul, hogy – mindenekelőtt az első tanulmány révén – az olvasó számára némileg körvonalazhatóvá tegyem azt a társadalomtudományi kontextust, amelyben a férfikutatások a nyolcvanas években megjelentek. A további három írás segítségével pedig a men's studies egyik izgalmasnak tűnő részterületének kínálatából, a történeti megalapozottságú szociológiai férfikutatásokból kívánok válogatást nyújtani. E szövegek, amelyek úgy maradnak a bevezető elején közölt definíció kijelölte határok között, hogy nem lépnek túl a

---

² A World Wide Web Virtual Library *49 Men's Movement Periodical*, azaz férfimozgalmi folyóirat adatait tünteti föl a – <http://www.vix.com/pub/men/orgs/periodicals.html> – honlapon.

hagyományos modern társadalomtudományosság szemléleti keretein sem, azáltal teszik lehetővé, hogy a maskulinitást „sajátos férfítapasztalásokként” foghassuk föl, hogy annak *változó történelmi jegyeit* állítják érdeklődésük középpontjába. E tekintetben persze ajánlatos különbséget tenni *Kimmel* és *Hadas*, valamint *Ujfalvi* írásai között. Az előbbi kettő ugyanis tudatos férfikutatói nézőpontból végzi el tárgya történet-szociológiai rekonstrukcióját. Ujfalvi szociografikus jellegű naplórészlete viszont dokumentumként (is) olvasható. Ha tetszik, bizonyos értelemben *talált szöveg*; a férfítapasztalás történetiségének érzékeltetésére részben az előtte és az utána következő tanulmányok teszik alkalmassá. De lássuk őket sorjában!

A válogatás elején Harry Brod írása található, *Bevezetés: a férfikutatások témái és tézisei* címmel (Brod 1987: 1–17). A szöveg a szerző által szerkesztett *The Making of Masculinities. The New Men's Studies* című tanulmánykötet bevezető írásaként is szolgál (a cím egyébként E. P. Thompson *The Making of the English Working Class* című munkájára utal). A könyv tizennégy tanulmányt tartalmaz, melyeket a szerző/szerkesztő öt nagyobb fejezetbe csoportosít³, rögtön a legelején deklarálva, hogy „a kötet esszéiről méltán kijelenthető: azok a férfikutatások jelenlegi állását tükrözik” (e deklaráció egyébként tizennégy év távlatából visszatekintve sem tűnik megalapozatlannak). Brod lényegében nem tesz mást írásában, mint hogy a cikkek közötti „legszenbetűnőbb kapcsolatokra rávilágítva” behatárolja a szakterületet, és kijelöli lehetséges fejlődési irányait. (A magyar olvasónak tehát mindvégig tisztában kell lennie azzal, hogy a szöveg utalásai az 1987-es kötetben megjelent írásokra vonatkoznak.⁴)

Mint azt könyvük címe is jelezni hivatott, a szerkesztő és a szerzők a „maskulinitásokkal” kívánnak foglalkozni, azaz demonstratív hangsúlyozzák a férfítapasztalások sokféleségét. Mindezzel vállalkozásuk egyik fő üzenetét is kifejezik⁵, melynek lényege, hogy a férfítapasztalásokat tárgyként választó új megközelítések (vonatkozzanak azok a jelen, vagy akár a múlt bármely szeletére is), egyik legfontosabb feladatuknak az ún. *hegemón maskulinitás* bírálását tekintik. Azaz: a férfikutatók határozottan és egyöntetűen elutasítják azt a nyugati társadalmakban általánosan elterjedt fölfogást, miszerint az *igazi férfi* kizárólag heteroszexuális lehet, elsősorban a nyilvános (és nem a magán-) szférában köteles tevékenykedni, s otthon, a családjában uralmi pozíciót foglal el feleségé-

---

3 E részek a következők: Overviews; History and Danger; Work and Play; Social and Biological Bonding; Literary Passions.

4 Miután Brod nem tüntette föl az idézett szövegrészek oldalszámait, ettől a jelen válogatásban is eltekintettünk. Az eredeti írásban olykor az is előfordult, hogy Brod nem adta meg egyes hivatkozásainak pontos forrásait. E hiányt igyekeztünk pótolni, de nem minden esetben sikerült. Ezért az olvasó elnézését kérjük.

5 Ebben hasonlatosak a men's studies képviselő kutatók többségéhez. Jellemző, hogy az ausztrál Bob Connell is *Masculinities* címmel jelentette meg azóta referenciaértékűvé vált könyvét (Connell 1995). Vagy ismét utalhatunk a terület kanonikus folyóiratának címére (*Men and Masculinities*).

hez és gyermekeihez képest. Mindebből értelemszerűen következik, hogy Brod és társai a nemi szerepek elméletére zúdítják kritikai fegyvertárukat, megfogalmazván, hogy a nemi szerep fogalma csupán a tárgy „egydimenziós”, „sematikus leírására”, az „objektivitás látszatának megteremtésére” irányul, s hogy végző soron nem más, mint egy „statikus és univerzális skatulya”, amelybe „minden férfit bele kell gyömöszölni”.

Ennyit röviden arról, hogy *mivel szemben* definiálja magát a men's studies par excellence képviselője a nyolcvanas években. S ha azt kérdezzük, *minek a nevében*, milyen hagyományok folytatójaként szólal meg a férfikutató, akkor – különösen nem meglepő módon – mindenképp a marxizmust említhetjük. Az egyéb hatásokat illetően – a „jövő irányvonalai” kapcsán – Brod úgy fogalmaz, hogy:

a maszkulinitások érvényes szociálkonstrukcionista leírásai legnagyobb valószínűséggel két sajátos szellemi tradíció – a szocialista feminizmus és a fejlődéslektan, elsősorban a freudi elmélet – összefonódásából fognak létrejönni. Ezt nem csupán azért jelentem ki, mert magam is ezekhez a szellemi irányzatokhoz vonzódok, és mert az utóbbi évek leginnovatívabb feminista elmélete a pszichoanalízis és a marxizmus szintéziséből született, hanem azért is, mert a nőkutatók főntebb említett, a férfikutatókra jelenleg legnagyobb hatást gyakorló négy képviselője – (Nancy) Chodorow, (Dorothy) Dinnerstein, (Barbara) Ehrenreich és (Carol) Gilligan – közül az első három explicit módon pszichoanalitikai és szocialista nézőpontokból vizsgálódik (49. old).

A bevezető azért is tanulságos olvasmány, mert az általa szerkesztett kötet tanulmányairól, ill. esszéiről írva Brod viszonylagos pontossággal megrajzolja a férfikutatások aktuális *tematikai térképét* is.⁶ Mint közismert (?), az önmagukat sajátos elnyomott kisebbségként látó és láttató férfimozgalmárok legelőször a vagyonuk jelentős részétől és gyermekeiktől megfosztott elvált férjek, valamint a – leszbikusokkal egy rövid ideig (érdek)szövetségben létező – melegek közül kerültek ki a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján. E – főként észak-amerikai – férfiak még többnyire a feminista mainstream által a nőkre vonatkoztatott kategóriákban értelmezték saját pozícióikat. Helyzetük annyiban is hasonlatos volt a hatvanas évekbeli hőskorban tevékenykedő második hullámos feministákéhoz, hogy az ő esetükben sem vált el a mozgalom a tudományos tevékenységtől (vagy, ha így jobban tetszik, a tudományos tevékenység nem *vált* le a mozgalomról).

A nyolcvanas évek második felében e kezdemények többé-kevésbé a félmúlt iránti érdektelenség homályába burkolódtak, de legalábbis újrafogalmazódtak. A házastársak, ill. partnerek válásának problematikája mozgalmi feladattól a férfi-magántörténelem kutatásának témájává szelődött, s a „mozgalom

---

⁶ Ezzel párhuzamosan megnevezi a férfikutatások majdani kánonjának lehetséges elődjait (C. Wright Mills, William White), valamint klasszikusait (Joseph H. Pleck, Peter Filene, Joe L. Dubbert).

versus tudományos tevékenység” dichotómiája a „férfikutatások politikájának” körébe tartozó másodrangú kérdéssé vált – noha, mint Brod rámutat, az azért elképzelhető, hogy nézeteltérések forrásává válik az egyéb vonatkozásokban amúgy egyetértő kutatók között. Ugyanakkor a melegekre vonatkozó vizsgálódásoknak (ill. a melegmozgalomnak) a férfikutatások főáramával kapcsolatos viszonya igencsak aktuális kérdés abban az időben (és hozzátehetjük: még ma is). Ezt támasztja alá, hogy a kötet egyik programadó tanulmányában, melynek fontosságát címe is jelezni hivatott – *Toward a New Sociology of Masculinity* – a szerzők „következtesen arra törekednek, hogy integrálják a meleg és férfikutatásokat” (53. old). E téma fontosságát mutatja egyébként az is, hogy a kötet ötödik részének három írása közül, melyek mindegyike a maszkulinitás valamilyen irodalmi reprezentációjával foglalkozik, kettő tárgyalja a homoszexualitást, illetve homoszexualitás kérdéskörét⁷.

Az egyéb érintett témák között találjuk a férfibarátságot, a sportnak a férfiidentitás kialakulásában játszott szerepét, vagy éppen a férfiak szakmai karrierjének egy olyan plurális modell alapján történő elemzését, amely képes meghaladni a funkionalista megalapozottságú szerepelméletek korlátait. Olvashatunk még a kötetben a maszkulinitás biológiai meghatározottságairól (noha Brod fontosnak tartja, hogy a téma ilyenén fölvetésétől elhatárolódjék). Megjegyzést érdemel, hogy a különböző szerzők milyen gyakran fordulnak szépirodalmi forrásokhoz is – mégpedig nemcsak a kötet ötödik részében. (A társadalmi nemek reprezentációjának kérdése egyébként mára a men’s studies – illetve tágabban: a gender studies – egyik leggyakrabban fölbukkanó kutatási témájává vált). Ebből a szempontból – s erről a *Replika* olvasói is meggyőződhetnek – példaértékű Michael S. Kimmel írása (55–74. old.), mely egyébként a kötet férfítörténelemmel kapcsolatos részében kapott helyet két másik tanulmány között. Ezek közül az egyik, Peter Filene *The Secrets of Men’s History* című írása azt a meglepő hipotézist kívánja igazolni, hogy a férfiak „nyilvános élete sokszor inkább a magánéletükből való kihátrálásként és menekülésként, azaz szféráik beszűküléseként, nem pedig kiterelvényesedéseként fogható föl” (39. old.); míg a másik történelmi tanulmány „azokat az egymással ütköző, szorongató szerepelvárásokat tekinti át, amelyeket a fekete férfiakkal szemben sokféle szinten támaszt” társadalmi környezetük (43. old.).

Nos, ennyi talán elegendő ezzel az írással kapcsolatban, hiszen nem célom, hogy e bevezetőhöz írott bevezetőmben a szerző valamennyi állítását ismertessem. Dolgozzon az olvasó is! Már csak azért is, mert a szöveg nem különösebben nehéz. (Jóllehet a szerző egyes kritikai megjegyzéseinek alapjául szolgáló értékbeállítódásával, ill. ehhez kapcsolódó paradigmápreferenciáival ma már nem föltétlenül tud mindenki azonosulni; miképpen egyes utalásainak megér-

---

⁷ John W. Crowley: *Howells, Stoddard, and Male Homosocial Attachment in Victorian America*; Louis Crompton: *Byron and Male Love: The Classical Tradition*.

téséhez olykor kétség kívül nem ártana, ha az általa ismertett vagy idézett szövegekből más passzusokat is olvashatnánk.) Mindazonáltal – ismételten hangsúlyozva, hogy e kijelentést az utókor tudásának birtokában teszem – úgy vélem, a Brod által a férfikutatásokról leírtak nem csupán jó betekintést nyújtanak a szakterület másfél évtizeddel ezelőtti állásába, hanem lényegében joggal foghatók föl egy új tudományterület *első hullámának* összefoglalásaként is.

A válogatás második tanulmánya Michael S. Kimmel *A maszkulinitás jelenkori „válsága” történelmi perspektívából* című írása, mely a Brod által szerkesztett kötet második, *History and Danger* című részében található. Kimmel (aki azóta a férfikutatások egyik központi figurájává vált, hiszen ő a területet kanonizálni igyekvő *Men and Masculinities* című folyóirat főszerkesztője⁸) a nemi szerepek paradigmájának bírálatával indít. A főntebb említettek mellett nemcsak azt kifogásolja, hogy a férfi- és női szerepek kategóriái „két rögzített, statikus és kölcsönösen kizárólagos szerepskatulyát hoznak létre” (57. old.), ily módon pontosan azokat a problémákat termelve újra, amelyeket megérteni próbálnak, hanem igyekszik leleplezni e paradigma „homályosan ahistorikus szükségszerűséget sejtető” (56. old.) jellegét is. Ezzel szemben ő a maszkulinitás és feminitás *történelmi és relacionális* voltát hangsúlyozza, megfogalmazván, hogy a maszkulinitás és feminitás:

inkább e szerepek *társadalmi előírásainak* terméke, ezért a tulajdonságok meghatározása helyett inkább azokat a módokat kell elemeznünk, ahogyan az emberek saját szerepüket, ill. az egyes szerepelvárások történetileg képlékeny és változékony meghatározásait értelmezik. A társadalmi nemi viszonylatoknak ez a fajta szemlélete nem csupán a különböző korok által elvárt tulajdonságok megfogalmazását teszi lehetővé, hanem a változásokat előidéző folyamatok elemzését is (57. old.).

Kimmel „interakcionista” nézőpontja – ahogy Brod is utal rá bevezetőjében – „a nő- és férfikutatások ama újabb trendjeiből következik, amelyek az *engendering*, azaz a társadalmi nemi szocializáció folyamatainak elmélyültebb vizsgálata felé mutatnak. E vizsgálatok – ahelyett, hogy leegyszerűsítő módon a társadalmi nemek egymástól független létezését tételeznék, s így az ebből adódó következményeket is a társadalmi nemek elszigetelt sajátosságaiként fognák föl – a társadalmi nemi dichotómiákat elemzéseik kiindulópontjaként tételezik. Kimmel tanulmánya a nemi szerepek paradigmájában általa bírált hiányosságokat oly módon próbálja orvosolni, hogy összehasonlító elemzésnek veti alá azt a két korszakot, amelyekben a kortársak a „férfiasság válságát” fedezik fel: Angliát a 17. század végén és a 18. század elején, ill. az Egyesült Államokat a 19–20. szá-

---

8 E pozíciójából immár a társadalmi nemekkel kapcsolatos megközelítések szintézisére is vállalkozik. Ezt jelzi, hogy tavaly megjelentette *The Gendered Society* című könyvét (Kimmel 2000), amelyet a hátoldalon – az első idézettel – a kiadó így ajánl: „At last! A summary work of decades of recent scholarship on gender” (Végre! Íme egy munka, mely összefoglalja a társadalmi nemekkel kapcsolatos, évtizedek alatt fölhalmozott akadémiai ismereteket).

zad fordulóján.⁹ Fontos párhuzamok bontakoznak ki a munka társadalmi megszervezése, a társadalmi mobilitás struktúrájának átalakulása, ill. a családi és társadalmi nemi viszonylatok változása terén (...), amelyek során a maszkulinitáshoz tapadó jelentéstartalmak megkérdőjeleződnek. Figyelemre méltó hasonlóságok mutatkoznak abban is, ahogyan a férfiak ezekre a változásokra reagálnak. Kimmel e reakciókat az antifeminista, a férfipárti, valamint a feminista-párti *reakciók* kategóriájába sorolja” (40. old.). E típusok jellegzetességeiről szólva tehát a szerző a társadalmi nemi viszonylatok történetileg meghatározott relationalitásának figyelembevételével végzi empirikus elemzését.

Harry Brod – a feminista irodalomkritika terminus technicusát kölcsönözve – bevezetőjének elején megjegyzi, hogy „az amerikai irodalom férfitudatások általi vizsgálatának célja a *revízió*¹⁰: annak a revíziója, ahogyan az irodalmat olvassuk, ill. annak a revíziója, ahogyan a férfiakat és a férfias eszményeket szemléljük” (37. old.). A harmadik szöveget, az Ujfalvi Sándor naplójából vett részletet (*A régi jó táblabira. Keczei István jellemrajza*) egy ilyen potenciális revízió tárgyként tárom az olvasó elé, remélve, hogy a szűkebb és tágabb kontextus a szöveg ama jelentéstartalmait is új megvilágításba helyezi, amelyeket bizonyára észre sem vennénk, ha Ujfalvit kizárólag a 19. századi erdélyi történetírás egyik jeles alakjának tartanánk, akinek személye, élete és munkái főleg két vonatkozásban érdemelnek figyelmet: szűkebb, szakmai értelemben a Kőrösi Csoma Sándorra és a Wesselényi családra vonatkozó, forrásértékű közléseinek köszönhetően (Kőrösi Csomának osztálytársa volt az enyedi kollégiumban, míg ifjabb Wesselényi Miklóssal rendszeresen együtt vadászott a zsibói erdőben), tágabb értelemben pedig azért, mert sorsának és megnyilvánulásainak valamennyi eleme példaértékűen beilleszthető egy (ill. „A”) transzszilván üdvtörténetbe.¹¹

Mindazonáltal a Keczei István táblabíróról adott jellemzés teljes joggal szerepelhetne egy másik válogatásban is: abban, amelyik a magyar szociológia előzményeit hivatott összegyűjteni. A szöveg ugyanis vitathatatlan remeklés, mely éleslátásban, kifinomultságban határozottan kiemelkedik más emlékkönyvírók munkái közül. Ujfalvi, miközben pontos leírást ad a táblabíró és családja tevékenység-szerkezetéről, tárgyi kultúrájáról, életviteléről, arra is figyelmet fordít, hogy a „tősgyökeres nemes” és a környezetéhez tartozó kiszolgálószemélyzet (melybe a „czigány peczér” ugyanúgy beletartozik, mint az „oláh szakács”) tradicionális vi-

---

⁹ A jelen válogatásból terjedelmi korlátok miatt kimaradt Kimmel tanulmányának az a része, mely a 17–18. század fordulójának angliai jellegzetességeivel foglalkozik.

¹⁰ Az angol terminus a „re-vision”, melynek magyar tükörfordítása révén mindkét eredeti jelentést igyekeztünk megtartani. Azaz – szándékaink szerint – a kategória jelentése: „újraellenőriz” és „újraszemlél”.

¹¹ Ujfalvi Sándor (1792–1866) földbirtokos, emlékiró. A nagyenyedi kollégiumba jár, majd jogi tanulmányokat folytat Kolozsvárott. Öt évet tölt a kancellária szolgálatában Bécsben, ahol az egyetemet is látogatja. 1820-ban nősül, ezt követően visszavonul szakaturai birtokára Szolnok-Doboka megyébe, s ott gazdálkodik. Ifj. Wesselényi Miklós báró vadásztársaságához tartozik.

szonyrendszerét fölvezolja. E vonatkozásainak köszönhetően ezért joggal tekinthető akár a néprajz, akár a két világháború közötti (népi) szociográfia egyik előzményének. Keceli – írja Ujfalvi – „megveté a pénzt, mint haszontalanságot”, „Gazdászathoz nem fogott, csak folytató azt azon az úton, mint elei századok óta vitték legkisebb változás nélkül: a házban is, az udvaron épület, butor, ló, marha és gazdasági eszközök egytől egyig hajdaniak” (76. old.). Mindezek alapján fölfoghatnánk őt a példaértékű patópáltként is – ily módon beillesztve őt, illetve az általa képviselt táblabírói osztályt a magyar (művészet)történetírás Lyka Károlytól (Lyka 1981) Kosári Domokosig (Kosári 1990) terjedő fővonulatába. (Lehetetlen nem észrevenni, hogy miközben Ujfalvi deklaratíve piedesztálra emeli figuráját, egyes megfogalmazásaival ironikus feliratokat is odailleszt sírkövére.)

Ám számunkra természetesen nem eme olvasatok a legérdekesebbek, hanem azok, amelyeket a jelen válogatás kontextusa jelöl ki. A szöveg ugyanis szinte kiált azért, hogy – a kimmeli szemléletmódnak megfelelő – történeti-relacionális interpretációnak vessük alá. Hiszen lássuk csak Ujfalvi megfogalmazásait:

a táblabírói osztály boldog volt, és boldog hazát alkotott, hol nagy és kicsiny elégyült volt egyaránt, mert korlátozni tudá vágyait és fékezni szenvedélyeit: (...) ők az ártatlan *patriarchalis paradicsomi élet* (az én kiemelésem, H. M.) hű példányai voltak (75–76. old.). (...) A házi asszony a földhetetlenségben s nemes tulajdonokban férjének szakasztott mása. Csupán egyben eltérő ... a munkásságban. Egyébbe mindenbe ugyanazonosította természetét férjével: csakhogy munkás, és foglalatosság nélkül pillanatig sem lehet. Férje restelli a lármát és lótas futást: azért az asszony maga viszi végbe, csakhogy a cseléd bosszuságot ne okozzon. A ház terhét ő hordozza. Ha beteg, minden megáll. Állása mégis másodrangu. Ő akarja így. Többre nem vágyik. Férjéhez tisztelettel közelit. Kit még gondolatban sem kíván megbántani. Férje tegezi, ő urannak szólítja. Ha annak rosz kedve van, ő is búsul: ha örvend, nevet véle (81. old.).

Nem véletlenül van tehát szó. Ujfalvi pontosan tisztában van azzal, hogy egy patriarchális megalapozottságú kapcsolatrendszert ír le, legfőljebb ő még nem nevezi azt társadalmi nemi viszonylatrendszernek. Miképpen azt is tudja, hogy a férfi, azaz a „háziúr” viselkedése a hagyomány reprodukciója szempontjából meghatározó jelentőségű. Figyeljük csak:

Ritkán, ezeribe egyszer csókolta meg nejét vagy gyermekeit, azt is titkon, nem a más jelenlétiben. Még szót is ritkán s csak négy szem közt váltott valamelyikkel. Az enyvelgést, csacsogást gyengeségnek s *férfiatlanságnak* nevezte (az én kiemelésem: H. M.). Gyermekei előtt nagy tekintélyt tartott, a kik még a férfikorban sem ültek le, se pipára nem gyújtottak apjuk előtt.

A háznál kirekesztőleg egy akarat volt... a háziuré, melynek apraja nagygyja készséggel hódolt. (...) Hallgatag módját mindnyája utánzá: a házban s udvaron ritkán lehetett szót hallani, csendesesen, hallgatva tette kiki a magáét zörej, csattogás nélkül. A sok szó szegénységnek, sebes mozdulat hobortosságnak: a cifra kitétel, hajlongás, ide-amoda kapkodás, a bőbeszéd német comedíanak s únalmasnak tartaték (83. old.).

Távol álljon persze tőlem, hogy túlzottan szájba rágjam mondandómat, hiszen, reményeim szerint, Ujfalvi írása képes arra, hogy önmagáért beszéljen. Ezért e szöveg kapcsán már csak egyetlen megjegyzést szeretnék tenni. Azt nevezetesen, hogy e részlet nem csupán a kimmeli metodológia implicit illusztrációjaként tűnt alkalmasnak arra, hogy a jelen válogatásba kerüljön, hanem azért is, mert kitűnően előkészíti az olvasót a negyedik tanulmányra. Ujfalvi ugyanis – vegyük észre ezt is – a „patriarchalis paradicsomi életről” beszélve lényegében a hegemon maszkulinitást jellemző beállítódás és életstílus (vagy a negyedik tanulmány bourdieu-i szóhasználatával élve: az *archaikus libido dominandi*) egyik konkrét, mélytörténetileg meghatározott formáját tárja elénk. Szociológusnyelven fogalmazva: arról ír, hogyan termelődik újra és hogyan intézményesül a hagyomány; avagy: hogyan lesz törvény a múlt. És ha tudatosítjuk magunkban, hogy a magyar köznemesség a 19. század első felében még az ilyen évszázados rögzültségű beállítódások szerint éli tradicionális, megváltoztathatatlanak tűnő életét, izgalmasabbá és tartalmasabbá válnak a következő tanulmányban kifejtettek. Érthetőbbé válik az, hogy a Széchenyi által vezetett liberális magyar arisztokrácia *mihez képest* teremti meg mindazokat az új intézményeket, amelyek számos vonatkozásban összefüggésbe hozhatók a hagyományos maszkulinitás modernizációjával.

A válogatás negyedik, záró írása saját tanulmányom, melynek címe: *Lovak a csolnakban. Adalékok a modern férfiasság kialakulásának vizsgálatához*. E szöveg *Sport és férfiasság* munkacímmel készülő könyvem első részének egyik fejezete (ennélfogva több vonatkozásában túlmutat a jelen válogatás összefüggésrendszerén). A könyv kiinduló kérdése: vajon mivel magyarázható, hogy a kommunizmus bukásáig Magyarország – népességének számához mérten – a három legsikeresebb nemzet közé tartozott a modern sportmozgalom történetében? A kérdésre nem csupán a nagypolitika és a sport kapcsolatának tanulmányozása révén próbálok meg válaszolni, hanem a társadalmi diszpozíciók, vagyis az egyes csoportok nem tudatos viselkedési késztetései, tartós beállítódásainak több évszázados alakulását is figyelembe véve. Vizsgálódásaim során a férfiaság történelmi alakváltozásainak megragadására is kísérletet teszek.

A magyar sportsikereket történetileg meghatározott szimbolikus beruházásokként fogom föl. Véleményem szerint e kiemelkedő teljesítményeket csak akkor magyarázhatjuk elmélyült módon, ha elemzésünket legalább a 19. század első feléig, a reformkori nemesi sérelmi politika diszpozicionális összetevőig vezetjük vissza. E szemléletmód alapján az olimpiai örökranglistán elfoglalt kiemelkedő helyezés vagy a Puskás-féle magyar aranycsapat ötvenes évekbeli világraszóló teljesítménye akkor érthető meg, ha figyelembe vesszük a 19. századi modellkövető, konfrontálódó és kompromisszumkereső nemesi stratégiákat, a kiegyezés utáni duális liberális állam polgárainak – klubalapítási hevéletben (is) kiteljesedő – mindennapi ethoszát, a Monarchián belüli uralmi pozíciókért folytatott küzdelmeket, s mindezek diszpozicionális következmé-

nyeit: a németek és zsidók közötti asszimilációs versenyfutást, a szimbolikus túlinvesztációkat, vagy éppen a „cseles proli” viselkedési mintáknak a szorosán vett játéktípust is meghatározó fölbukkanását és továbbélését is.

Munkám két fontos társadalomtudományi hagyomány folytatójának tekinthető. Az egyik Pierre Bourdieu szociológiája, akinek habitus-, illetve praxiselmélete döntő hatást gyakorolt szemléletmódokra. Mindazonáltal könyvemet Bourdieu *Férfiuralom* című munkájával folytatott polemizációnak is tekintem, hiszen egyik célom, hogy cáfoljam az ő álláspontját a férfiasság változatlanságával és univerzalitásával kapcsolatban. A maszkulinitás társadalmi konstrukcióját ugyanis – csatlakozva a férfikutatások föntebb ismertetett főcsoportjához – történetileg változó, relacionálisan megragadható jelenségnek tartom. A vizsgálódásomat vezérlő másik nagy hagyomány Norbert Elias és követőinek civilizációs paradigmája, illetve sportszociológiája. Szemléletmódom ugyanakkor ettől az iskolától is eltér abban a tekintetben, hogy a hosszú távú erőszakkontroll és racionalizáció maszkulinitással kapcsolatos vonatkozásait elemzésem középpontjába kívánom állítani.

A már megjelent fejezetekben azt vizsgálom, hogyan civilizálódnak az archaikus páros harcformák (az istenítéleti bajvívás, a lovagi torna, a vitézi bajvívás) párbajjává, majd a megszelídülő párbaj hogyan válik a fair play és az önkontroll számos elemét mutató, s fokozatosan modern sporttá alakuló (verseny)vívássá. A vívást ily módon egy szinte észrevétlenül lezajló, ám annál nagyobb jelentőségű, civilizatorikus jellegű *diszpozícióváltás* indikátoraként fogom föl (Hadas 2000). Egy másik megjelent fejezetben a vadászattól a falkavadászaton át a lóversenyig tartó folyamatot elemzem (Hadas 2001). Fő tézisem, hogy a 19. század első felében a férfiszexuális új irányokba kanalizálódnak: az ellenség elpusztítására törekvő agresszív harc helyébe az ellenféllel szelídülő másikkal folytatott civilizált versengés lép.

Az itt közölt szövegben, mely közvetlenül folytatja az imént hivatkozott tanulmány gondolatmenetét, abból indulok ki, hogy a lóversenyben már olyan jegeket is fölfedezhetünk, amelyek nem csupán beteljesítik, illetve radikalizálják a falkavadászattal elkezdődött folyamatot, hanem ahhoz képest minőségileg új elemeket is tartalmaznak. Míg ugyanis a „falkázás” nem több annál, ami: a szabadidő kellemes eltöltése, szórakozás, társasági összejövetel, addig a lóversenyért való munkálkodás tétje túlmutat önmagán: az erőfeszítések végső soron a nemzet fölemelkedését szolgálják. Ugyanakkor a lóversenyben az arisztokraták nem vesznek közvetlenül részt. Ezért azt föltételezem, hogy a *harci* késztettségűekből fokozatosan *versengő* késztettségűekké civilizálódnak a férfibeállítódásoknak a társadalmi gyakorlatok egyéb területein is helyet kell követelniük maguk számára, és előbb-utóbb létre kell hozniuk azokat a tevékenységformákat is, amelyek közvetlenül is lehetővé teszik a versengési vágy kiélését. Azaz: az evezést egy olyan sporttevékenységként fogom föl, amelynek művelői strukturális értelemben a lóversenybeli lovak és hajtók pozíciójába kerülnek.

A 19. század közepén zajló pesti evezősversenyek elemzése arra is eszköz számomra, hogy a polgárság és az arisztokrácia közötti viszony történelmi átrendeződését tanulmányozzam. E viszony számos vonatkozásában a legitim férfiasság újradefiniálásáért folytatott küzdelmek következményeként is felfogható. Tézisem szerint a vadászat lóversennyé civilizálása révén az arisztokrácia végérvényesen kiszabadítja a versenyszellemet a palackból, lehetőséget nyújtva ezáltal az adott történelmi-politikai összefüggésrendszerben szövetségesnek tekintett polgárság számára, hogy a fair play elve biztosította azonos feltételek közepette részt vegyen a társadalmi szintű versengés indikátoraként is felfogható sportversengésben. Ily módon az evezősversenyeket a polgárság és az arisztokrácia férfiúi közötti *diszpozicionális versengés* egyik első megnyilvánulásának tekinthetjük. Ennek során immár olyan küzdelemben mérhetik össze tudásukat a két társadalmi osztály képviselői, melynek *diszpozicionális kelléktára* az előbbieik számára biztosít kedvezőbb esélyeket.

Harry Brod azzal az optimista állítással zárta írását, hogy „jelenleg a férfikutatások izgalmasnak ígérkező második stádiumának küszöbén vagyunk” (53. old.). Mindez úgy is átfogalmazható, hogy körülbelül akkor, tehát a nyolcvanas évek közepe táján zárult le a férfikutatások első hulláma, amelyet nyugodtan tekinthetünk a *modern férfikutatások* periódusának. Kétségtelen, e modern periódus után valami radikálisan más, egyfajta posztmodern hullám is átcsapott e tudományterület kevésbé védett (védhető?) határain a nyolcvanas-kilencvenes évek fordulója körül. Ám ahogy a modernitás sem fejeződött be az ezredfordulóval, úgy az új hullám sem jelenti a modernitás keretei között maradó férfikutatások végét. Reményeim szerint ennek ki kell derülnie ebből a válogatásból.

Hivatkozott irodalom

- Brod, Harry (szerk.) (1987): *The Making of Masculinities. The New Men's Studies*. Boston: Allen and Unwin.
- Connell, Bob (1995): *Masculinities*. Cambridge: Polity Press.
- Hadas Miklós (2000): A párbaj és a vívás. In *Café Babel*, 2000/3.
- Hadas Miklós (2001): Kis traktátus lovakról és emberekről. In *Holmi*, 2001/5.
- Kimmel, S. Michael (2000): *The Gendered Society*. Oxford: Oxford University Press.
- Kosári Domokos (1990): *Újjáépítés és polgárosodás, 1711–1867*. Budapest: Háttér Lap- és Könyvkiadó.
- Lyka Károly (1981): *A táblabíró világ művészete*. Budapest: Corvina.